

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію ШУЛЬГИ ВОЛОДИМИРА ПЕТРОВИЧА «СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ В ТВАРИННИЦТВІ УСРР/УРСР В 30-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РР. ХХ СТ. В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ПРОФЕСОРА М. А. КРАВЧЕНКА», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Ефективний розвиток та використання тваринництва гарантує продовольчу безпеку держави, охорону здоров'я людей та створення потужного аграрно-промислового комплексу України. У становленні племінної справи в тваринництві 30-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. вагомий внесок належить доктору сільськогосподарських наук, професору Миколі Антоновичу Кравченку (1909–1986) - людині грандіозного масштабу, науковцю, педагогу, методисту, організатору та популяризатору галузі. Пріоритетними напрацюваннями вченого є розроблення основних положень лінійного розведення та спрямованого вирощування молодняку, розбудова галузі м'ясного скотарства в УРСР, упровадження перспективного планування галузі тваринництва, збереження й ефективного використання вітчизняних племінних ресурсів, розробка концепції вищої фахової освіти.

Незважаючи на пріоритетні досягнення М. А. Кравченка, комплексного вивчення його творчого доробку, який становить понад 250 опублікованих наукових праць з питань племінної справи в тваринництві, проведено не було. Тому таке дослідження, вперше проведене в дисертаційній роботі В.П. Шульги, визначається високою актуальністю, має суттєвий світоглядний потенціал і патріотичне звучання. Науковцем досліджено становлення особистісних і наукових пріоритетів М. А. Кравченка, розбудову племінної справи в тваринництві УСРР/УРСР у системі державного регулювання, розвиток теорії і методології зоотехнії в племінній справі, селекційні заходи як основу розвитку племінної справи в скотарстві УСРР/УРСР в 30-ті – першій половині 80-х рр. ХХ ст., а також формування та розвиток наукової школи професора М. А. Кравченка.

Посилюють методологічне значення роботи запропоновані авторські періодизація розвитку селекції сільськогосподарських тварин та періодизація багатогранної наукової діяльності М.А.Кравченка; порівняння наукових підходів М.А.Кравченка з підходами інших вчених; здійснення аналізу підходів до визначення терміну «племінна робота»; подання не тільки результатів учнів лідера, а й їх науково-організаційної діяльності та створення дочірніх наукових шкіл; проведення дисертантом інтерв'ю з колегами М. А. Кравченка. Це також висвітлення інтересу майбутнього вченого до тваринництва та особистих рис його характеру, наприклад наявності точки зору, яка могла не співпадати із загальноновизнаною, в результаті чого вчений був вимушений двічі захищати докторську дисертацію; його увага до спорту та складання норм НПО; повернення з Франції на рік раніше, щоб якнайшвидше розбудовувати сільське господарство України. Подекуди текст читається із захопленням, наприклад, де йде мова про участь М. А. Кравченка у евакуації і збереженні племінного стада, або про надані з любов'ю клички тваринам. Додає зручності ознайомленню з роботою глосарій термінів.

Дисертаційне дослідження є складовою тем «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» та «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України.

Одержані результати будуть корисними при підготовці наукових праць, біобібліографічної, довідникової і навчальної літератури з історії тваринництва, а також при викладанні курсів історичного та фахового спрямування - історії України, історії науки й техніки, історії тваринництва, селекції.

Основні результати дисертаційної роботи оприлюднено на 3 всеукраїнських та 9 міжнародних наукових конференціях, а також у 40 наукових публікаціях, серед

яких 1 монографія, 2 брошури, 25 статей, зокрема 20 - у фахових наукових виданнях України, 5 - у зарубіжних наукових виданнях.

Структура дисертації підпорядкована меті та дослідницьким завданням, робота складається зі вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел з 720 позицій та 27 додатків. Повний обсяг дисертації становить 540 сторінок, основний текст роботи - 408 сторінок.

У **вступі** розкрито актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі дисертаційної роботи; викладено використані методи та обґрунтовано наукову новизну й практичне значення одержаних результатів.

У **розділі 1 «Історіографія проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження»** охарактеризовано стан наукової розробки проблеми, сформовану джерельну базу та методологію дослідження.

Проведено періодизацію історіографії: 20-ті– перша половина 40-х рр. ХХ ст., друга половина 40 – 80-ті рр. ХХ ст., пострадянський час. Перший період характеризується започаткуванням вивчення еволюції наукових напрямів племінної справи у тваринництві УСРР/УРСР, історії галузевих науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів; другий - систематичним інтересом до постаті талановитого вченого-селекціонера М. А. Кравченка, зокрема до діяльності племінних заводів і кафедри дарвінізму Київського університету; історіографія третього періоду є найбільш різноплановою. Тенденції становлення й розвитку племінної справи в УРСР висвітлені у публікаціях В. П. Бойка, М. В. Зубця, А. І. Плішка, К. Б. Свечина, С. Д. Шестакова. Виділяються монографії В. П. Бурката та І. С. Бородай, В. С. Козиря, Ю. Д. Рубана, В. В. Діденка, В. М. Рябка та ін., публікації Д. Т. Вінничука та В.П.Бурката, монографічне видання «Методологічні аспекти збереження генофонду сільськогосподарських тварин» (2007). Водночас нині відсутні праці, які б містили комплексний історичний аналіз розвитку племінної справи у тваринництві УСРР/УРСР 30-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст., внеску у неї професора М. А. Кравченка та інтелектуального простору вченого.

Джерельна база дослідження містить документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, зокрема фондів 4861 «Українська академія сільськогосподарських наук» (1956–1962), 5176 «Південне відділення ВАСГНІЛ» (1969–1989), 5022 «Республіканський трест племінних заводів і племінних радгоспів УРСР» (1956–1982). Залучено матеріали Наукового архіву Президії НАН України про організацію мережі галузевих наукових установ УРСР у 50–60-ті рр. XX ст., архівів Інституту розведення і генетики тварин імені М. В. Зубця НААН (1976–2017) та Національного університету біоресурсів і природокористування України. Загалом опрацьовано 117 справ 12 описів 8 фондів 3 державних архівів України та 2 архівів галузевих наукових установ і ВНЗ, введено до наукового обігу 42 архівні документи. Серед джерел дисертації також наукова періодика, спогади учнів і послідовників професора М. А. Кравченка, його мемуари та творча спадщина, проведені дисертантом інтерв'ю з визначними вченими галузі.

У розділі 2 «Становлення особистісних і наукових пріоритетів М. А. Кравченка» висвітлено основні періоди творчої активності вченого. Формуванню його наукового світогляду сприяли виховування у родині дядька-зоотехніка, навчання на зоотехнічному факультеті Кубанського сільськогосподарського інституту, наукова робота в лабораторії професора А. О. Малігонова, вступ 1934 р. до аспірантури Тимірязєвської сільськогосподарської академії. На професійному шляху науковця – робота на посаді доцента кафедри розведення сільськогосподарських тварин Гори-Горецького сільськогосподарського інституту та доцента кафедри тваринництва Дніпропетровського сільськогосподарського інституту; евакуація племінного стада у Тамбовську область; керівництво кафедрами тваринництва Київського ветеринарного інституту, годівлі та розведення Новосибірського сільськогосподарського інституту, тваринництва Свердловського сільськогосподарського інституту; завідування відділом селекції та схрещування Центральної дослідної станції штучного осіменіння сільськогосподарських тварин (Бровари). Професор М. А. Кравченко став першим деканом зоотехнічного факультету Української академії сільськогосподарських наук, автором нової

концепції вищої зоотехнічної освіти, членом сільськогосподарської секції Республіканського товариства з поширення наукового та політехнічного знання, експертної комісії ВАК, зоотехнічної ради Міністерства сільського господарства УРСР, методичної комісії Управління вищих і середніх навчальних закладів Міністерства сільського господарства СРСР, Заслуженим діячем науки УРСР. Як організатор дослідної справи у тваринництві у різні часи здійснював керівництво науковими темами «Розробити методики оцінки плідників за потомством», «Вивчення впливу інтенсивності та характеристика живої маси телиць у зв'язку з їх подальшою продуктивністю», «Удосконалити худобу зони діяльності КДСТ «Терезине», «Удосконалити білоголову українську худобу», «Розробка теорії племінної справи, методів розведення та прискореного відтворення сільськогосподарських тварин».

Дисертантом досліджено й редакційно-публіцистичну, науково-методичну та популяризаційну діяльність ученого у тваринництві. Низку його наукових праць присвячено висвітленню зарубіжних селекційних досягнень, зокрема статті «Худоба породи шароле» (1967), «М'ясні породи Італії – кіанська, раманьйольська, маркіджанська» (1968), «Породи м'ясної худоби» (1979). В опублікованих М. А. Кравченком підручниках, наприклад «Розведення сільськогосподарських тварин» (1963, 1973) і «Племінна справа в тваринництві» (1987) наведено еволюцію наукових напрямів, учень і теорій. М. А. Кравченко є також одним із фундаторів вітчизняної сільськогосподарської біографістики, яку розпочав зі статей про своїх учителів академіка Ю. Ф. Лискуна та професора А. О. Малігонова.

У розділі 3 «Становлення племінної справи у тваринництві УСРР/УРСР в системі державного регулювання» висвітлено основні тенденції племінного тваринництва та формування племінної бази в УРСР. Охарактеризовано основні етапи вдосконалення організаційної структури племінної служби, трансформацію поняття «племінна справа», законодавчі рішення для підвищення продуктивності племінного тваринництва на основі поліпшення його наукового супроводу. Це декрет РНК РРФСР про племінне тваринництво (19 липня 1918 р.), Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи збільшення поголів'я худоби в колгоспах і

радгоспах і підвищення його продуктивності» (13 квітня 1943 р.), постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи по забезпеченню розвитку племінного високопродуктивного тваринництва» (21 квітня 1949 р.), постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення племінної справи і штучного осіменіння в тваринництві» (березень 1958 р.), постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи поліпшення племінної справи в тваринництві та подальший розвиток штучного осіменіння сільськогосподарських тварин» (1970), постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про розвиток виробництва продуктів тваринництва на промисловій основі» (1971), постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення племінної справи в тваринництві» (5 травня 1978 р.) щодо створення Всесоюзного, республіканських, крайових та обласних науково-виробничих об'єднань з племінної справи в тваринництві, Продовольча програма СРСР на період до 1990 р. (1982 р.).

У розділі розкрито також особливості роботи на племінних заводах в УРСР на прикладі симентальської худоби та розроблення М. А. Кравченком методики організації племінної справи в умовах племінного заводу, узагальнено наукові пошуки вченого з породної стандартизації. У монографії «Племінний підбір» (1957) він довів, що стандарт породи – основний напрям племінної роботи з породою чи групою тварин, виражений у комплексі ознак, у подальшому особисто або за свого керівництва підготував 24 селекційно-племінні плани для провідних племінних господарств симентальської породи УРСР.

У розділі 4 «Розвиток теорії і методології зоотехнії в системі племінної справи» систематизовано здобутки українських і зарубіжних учених, творчі досягнення професора М. А. Кравченка з науково-методичного супроводу племінного тваринництва в Україні.

Обґрунтовано внесок І. С. Андрієвського, Г. Дріша, Ф. Ф. Ейснера, М. А. Кравченка, М. Г. Ліванова, А. О. Малігонова, О. Ф. Міддендорфа, Б. Є. Подоби, Г. Ф. Подоби, П. Д. Пшеничного, В. Ру, К. Б. Свечина, С. М. Ходецького, М. П. Чирвинського у становлення вчення про онтогенез, висвітлено підхід професора М. А. Кравченка до цілеспрямованого вирощування

молодняку, подовження термінів довічної продуктивності худоби, розгляду організму тварини як синергетичної системи, вивчення старіння сільськогосподарських тварин. Розглянуто бачення вченим племінного добору та підбору у тваринництві, що склало методологічне підґрунтя селекційно-племінної роботи в скотарстві УСРР/УРСР 30-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст., а також використання інбридингу в тваринництві.

Дисертантом відтворено еволюцію становлення й розвитку розведення за лініями як первинної форми селекційно-племінної роботи та значення у цьому контексті монографії професора М. А. Кравченка «Племінний підбір при розведенні за лініями» (1954), де формалізовано п'ять типів лінійно-родинного підбору, обґрунтовано пріоритет науковця в розробленні методики побудови перехресно-групових родоводів.

Важливо, що В. П. Шульгою систематизовано та узагальнено наукові праці М. А. Кравченка (загалом 225) за видовим і предметно-тематичним принципами, обґрунтовано їх значення на сучасному етапі та виявлено, що найбільше наукових праць вченим опубліковано з питань селекційно-племінної роботи.

У розділі 5 «Селекційні заходи як основа розвитку племінної справи в скотарстві УСРР/УРСР в 30-ті – першій половині 80-х рр. ХХ ст.» запропоновано авторську періодизацію селекції сільськогосподарських тварин даного періоду. Порівняно наукові підходи до селекційно-племінного вдосконалення порід і типів молочної худоби, що застосовувалися професором М. А. Кравченком, з творчими пошуками інших учених. Встановлено, що найбільшу кількість наукових праць, а саме 47, учений присвятив племінному поліпшенню симентальської породи, визнання якої домігся як основної вітчизняної породи молочно-м'ясного напрямку продуктивності.

Селекція молочної та комбінованої худоби УРСР у другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст. перейшла на інтенсивний шлях розвитку через створення нових порід і типів, чому сприяли праці М. А. Кравченка. Наприклад, у 1973 р. Міністерством сільського господарства УРСР затверджена програма створення першої спеціалізованої породи – української м'ясної авторства

М. А. Кравченка, Ф. Ф. Ейснера та П. Л. Погребняка, основу якої покладено складне відтворне схрещування місцевих симентальської та сірої української порід із породами шароле та кіаніна зарубіжної селекції.

У розділі 6 «Наукова школа професора М. А. Кравченка» на основі узагальнення ідентифіковано творчий колектив, керований М. А. Кравченком, з науковою школою з племінної справи в тваринництві, заснованої у другій половині 40-х рр. ХХ ст. на базі КВІ. Школі були притаманні демократизм, колективність, науковий дискурс, плановість науково-дослідної тематики, її відповідність пріоритетним напрямам розвитку тваринництва, тісний зв'язок із виробництвом, регіональний аспект.

Виділено та узагальнено основні напрями досліджень представників школи. Наприклад, вчення про породу розробляли Д. Т. Вінничук, М. В. Зубець, В. П. Лукаш, Л. А. Олійник, А. І. Самусенко, І. Т. Харчук. О. М. Володимирська, І. С. Кучеров, С. М. Нехотяєва, Ю. Д. Рубан, О. І. Смирнов, Л. О. Шевченко, В. І. Шеремета формалізували окремі положення теорії індивідуального розвитку тварин. Оцінці племінної цінності сприяли пошуки М. В. Зубця, К. А. Найденко, Б. М. Бенехіса, О. М. Чернявського та ін. Ю. Д. Рубан зробив прогноз економічних і соціальних наслідків від селекційної та технологічної діяльності, І. Т. Харчук і О. П. Дасюк розробили методіку збереження генофонду. В удосконаленні планових порід великої рогатої худоби брали участь М. Д. Дєдов, Ю. Д. Рубан, В. П. Лукаш, А. І. Самусенко, О. П. Дасюк, М. А. Потіха. Розробленню ефективних методів племінної роботи з червоною степовою худобою присвячено праці Н. В. Кононенко та І. А. Скоблика.

Показано, що учні професора М. А. Кравченка очолювали галузеві навчальні та дослідні інституції, які здійснювали науковий супровід племінного тваринництва. Це кафедра розведення сільськогосподарських тварин УСГА, завідувачами якої були у 1981–1989 рр. Д. Т. Вінничук, 1989–1991 – М. М. Майборода, 1998–2001 – М. В. Зубець, 2012–2015 рр. – В. І. Шеремета. Д. Т. Вінничук і М. В. Зубець очолювали також Інститут розведення і генетики тварин у 1989–1992, 1992–1996 рр. відповідно. М. В. Зубець упродовж 13 років був членом Президії, 15 років –

президентом НААН, з 2010 по 2014 р. – її почесним президентом. Я. Г. Синенко очолював ЦДСШО сільськогосподарських тварин (м. Бровари) в 1960–1967 рр. Деякі учні професора М. А. Кравченка заснували власні наукові школи (М. В. Зубець, Ю. Д. Рубан, Д. Я. Василенко).

Узагальнюючи, підкреслимо, що в цілому враження від дисертаційного дослідження позитивне, робота виконана на високому науковому рівні, висновки дають відповіді на поставлені дослідницькі завдання. Зміст автореферату містить основні положення та результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну та відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки. України. Текст дисертації викладено науковим стилем, чітко й лаконічно.

Водночас висловимо деякі побажання та зауваження.

- У списку умовних скорочень відсутні аббревіатури КСПІ та ТСГА, тоді як у дисертації вони використовуються починаючи зі с.4.

- Можна було б запропонувати у змісті дисертації розмістити спочатку розділ 3 як більш загальний, а за ним - розділ 2.

- У дисертації подано такі яскраві риси характеру М. А. Кравченка, як наукова та людська принциповість, особливості читання лекцій тощо. Водночас хотілося б бачити більш комплексний образ науковця, зокрема дізнатися, чи існують відомості про негативні риси його масштабної особистості. Можна було б також дати у дисертації окремий підрозділ щодо М. А. Кравченка як вченого та людини.

- Слід було б детальніше обґрунтувати періодизацію історіографії.

- У роботі трапляються редакційні, стилістичні неточності та русизми: використано «в області годівлі» замість «у галузі годівлі» (С.47), «багаточисельних робіт» замість «численних робіт» (С.67), «відношення до дітей» замість «ставлення до дітей» (С.106), «це першочергово стосувалося наукових праць» замість «це перш за все стосувалося наукових праць» (С.109), «у тому числі й зоотехнії» замість «зокрема зоотехнії» (С.110), «покращення свинарства» замість «поліпшення свинарства» (С.114).

Проте всі висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не зменшують позитивну оцінку дисертації та можуть бути враховані у подальшій науковій роботі здобувача, робота якого є комплексним самостійним дослідженням, вирішує актуальну наукову проблему та за своїм змістом, новизною, теоретичною та практичною цінністю й достовірністю одержаних результатів відповідає паспорту спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки та вимогам пп. 9, 10, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (назва постанови із змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015). Тому вважаємо, що дисертація варта підтримки, а її автор Шульга Володимир Петрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

**Доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України»**

А. С. Литвинко